

Edam kende veel zilversmeden, maar waar is het goud en zilver?

Edam heeft in de loop der tijden heel wat goud- en zilversmeden gekend, zoals blijkt uit bijgaand staatje. Van hun werk is niet veel bewaard gebleven. Wel kennen we de merk- of meestertekens, die de Edamse zilversmeden hanteerden. Maar daar komen we later in dit artikel nog op terug.

Goud en zilver zijn zachte metalen die eenvoudig bewerkt kunnen worden, eigenlijk te zacht om zonder meer te verwerken. De voorwerpen zouden snel verbuigen en slijten. Daarom werden ze vermengd met geringe hoeveelheden koper, nikkel of ijzer. Dat gebeurde met de groots mogelijke zorgvuldigheid. De samenstelling werd in de dertiende eeuw geregeld, het eerst in Frankrijk. Ieder voorwerp moest voor verkoop worden gekeurd. En zo gebeurt het nog steeds.

Nederland begon met keuren in 1502. Toen vaardigde Filips de Schone een plaacaat uit, waarin de verschillende bepalingen voor de Hollandse steden werden vastgelegd.

Opleiding

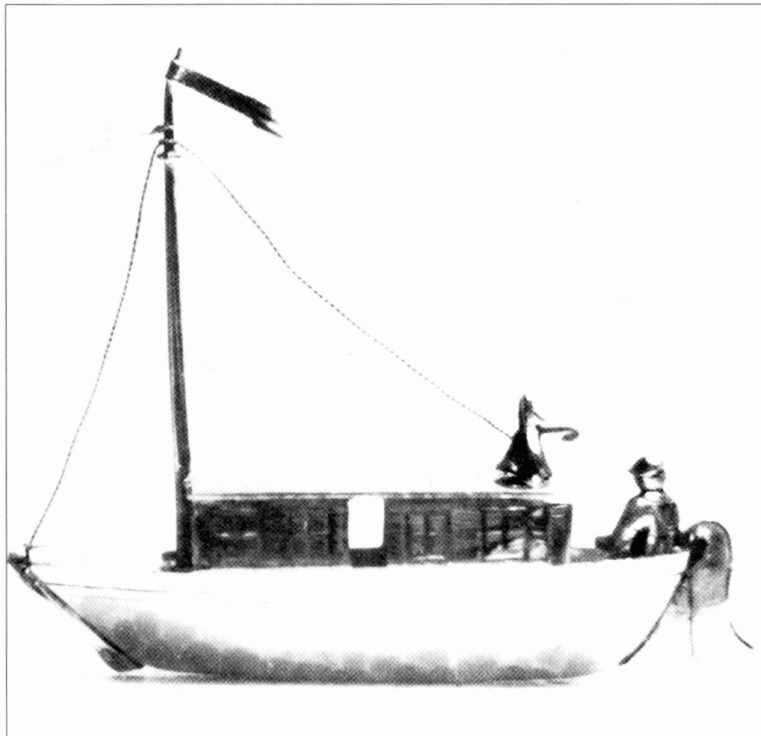
De opleiding tot zilversmid gebeurde met grote zorgvuldigheid. Deze duurde een aantal jaren. Daarna moest de aspirant zilversmid een "meesterstuk" maken. Na goedkeuring werd hij als meester ingeschreven bij het plaatselijk gilde, waarna zijn meesterteken in een koperen zgn. insculpatieplaat werd geslagen. Elk voorwerp dat in zijn werkplaats werd vervaardigd, moest worden voorzien van dit teken en werd dan pas goedgekeurd door de Deken van het gilde. Deze werd ieder jaar opnieuw gekozen, meestal op het feest van de Heilige Eloy, de schutspatroon van de smeden. Sint Eloy was voor zijn benoeming tot bisschop zelf werkzaam als edelsmid.

Aan het meesterteken kon men zien wie de maker was; om te zien welke gildedeken verantwoordelijk was voor de keuring van het voorwerp werd er een letter ingeslagen die ieder jaar wisselde. Bovendien een plaatselijk teken, meestal een stadswapen. Vanaf 1661 moesten de Hollandse, Zeeuwse en Friese steden ook een keurteken aanbrengen op voorwerpen van zgn. "grote keur" dwz. met een gehalte van 0.930 en hoger, namelijk de provinciale leeuw.

Edams keur

Zo ook Edam. Uit archiefonderzoek blijkt dat Edam reeds een keur had met de bepaling dat het zilver van "zulke deugde en waarde diende te worden gemaakt als de keure van Amsterdam is medebrengende", terwijl de goudsmid op zijn "zilverwerk sijne gewoonlijke merk sal setten". Over een controle daarop door middel van een stadsmerk en jaarletter wordt niet gerept.

Op 29 augustus 1663 werd door vier meesters van Edam het gilde opgericht, klaarblijkelijk naar

aanleiding van het Placaat van de Staten van Holland en West-Friesland van 3 december 1661 op het onderhoud van de Keur der Goud- en zilversmerken hier te lande.

Vermoedelijk hebben de gildeleden in de 17e- en 18e eeuw geen belangrijke stukken gemaakt. Zowel het zilver van de Edamse kerken als dat van het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen blijkt op één uitzondering na van niet-Edamse keur te zijn (Amsterdam, 's Gravenhage, Haarlem, Enkhuizen).

Hekjacht

Toch is er een heel bijzonder stuk gevonden – een ongebruikelijk stuk 18e eeuwse zilver – het model van een hekjacht, gemaakt in Edam door meester Ysbrand Bijl. De ontdekking van dit fraaie staaltje van zilversmedekunst vormde de aanleiding tot een nader onderzoek naar het in de 17e en 18e eeuw in onze stad vervaardigde zilver. Dat er weinig gebruikszilver bewaard is gebleven, is niet alleen het gevolg van slijtage, maar ook van het feit, dat in economisch of politiek opzicht het zilver, hetzij vrijwillig of gedwongen tussen 1795 en 1813 (Franse bezetting) in de smeltkroes verdween. Enkele stukken, waarbij het fatsoen (werkloon) belangrijker was dan de zilverwaarde bleven in die omstandigheden eerder bewaard. Illustratief hiervoor zijn de schutterslepels met inscriptie, die aan de leden van de Edamse schutterij werden aangeboden, wanneer deze op 60-jarige leeftijd van hun verplichting werden ontheven. In de loop der 18e eeuw werden door Edamse zilversmeden meer dan 2800 lepels voor

Zilveren miniatuur van een trekschuit. (Westfries Museum Hoorn)

dit doel vervaardigd "met daarop gesneden beel-
tjes" (afbeeldingen van de schutters), zoals uit de
archieven van de schutterij blijkt. Daarvan is ech-
ter tot op heden nog geen enkele aangetroffen.

Nieuw gilde

In 1734 werd een Nieuwe Gilde te Edam werd
opgericht. Het in 1663 gestichte gilde was blijk-
baar in verval geraakt. Maar de voor dat jaar 1734
vastgestelde letter P wijst erop dat ook voordien
jaarletters zijn gebruikt.

Dat ook in latere tijd de productie van de lokale
zilversmeden beperkt is gebleven, blijkt verder uit
vermelding in de Resoluties van de Vroedschap
dat er vanaf 1778 niet meer gekeurd werd "ver-
mits het Gilde incompleet was". Ook tijdens de
Bataafsche Republiek en het Koninkrijk Holland
waren er slechts enkele werkmeesters en kashou-
ders, terwijl bij de volkstelling van 20 februari
1812 geen zilversmeden werden genoteerd.

Het werk van de Edamse zilversmeden werd ge-
keurd met het wapen van de stad, een stier met
drie sterren, het is tot nu toe op slechts enkele
voorwerpen aangetroffen: het eerdergenoemde
scheepje, een doopbekken, een snuifdoos, enkele
vorken en een lepel. Het oudst bekende stuk, een
fraaie lepel, bekroond met een beeldje dat moge-
lijk de Koning/Stadhouder Willem III voorstelt,
blijkt te zijn gemaakt door Frederik van Royen,
wiens naam op de steel voorkomt. Zijn meesterte-
ken, een gekroonde 6-punts ster- komt ook voor
op zijn grafzerk in de Grote- of Sint Nicolaaskerk.
De archieven van het Edamse Gilde zijn helaas,
evenals die van de meeste andere steden in de
Franse tijd vernietigd, alleen de personalia kon-
den worden achterhaald van de ruim 35 Edamse
edelsmeden tussen 1622 en 1800.

Roerige tijden

Na 1795 werden de gilden opgeheven. Jammer
genoeg is daarna heel veel verloren gegaan door
het betreuringswaardige besluit van de toenmali-
ge Minister Gogel van Financiën (tijdens de Fran-
se bezetting) om alle platen, keurmerken, stem-
pels en boeken te vernietigen. Enkele steden, o.a.
Den Haag en Amsterdam zagen de bui hangen en
hebben de platen tijdig laten onderduiken. In die
dagen braken roerige tijden aan: de Fransen be-
zetten ons land. Lodewijk Napoleon, broer van de
Franse keizer, werd aangesteld tot koning van
Holland. Napoleon kon iedere cent gebruiken om
zijn vele oorlogen te bekostigen. Dus werden de
bezette gebieden het slachtoffer van zijn belas-
tinggaarders (om maar een vriendelijk woord te
gebruiken). Napoleon had kennelijk zijn oog
laten vallen op onze zilveren "schatkamer" want
in 1807 moest alle zilver herkeurd worden. Er
stonden strenge straffen op als de mensen hun
goud en zilver niet inleverden. Behalve de in die
jaren vervaardigde voorwerpen, werden ook
voorwerpen die reeds van de oude gildetekens
waren voorzien, "overgetekend" met de Franse
tekens, ten bewijze dat de belasting betaald was.
Bij het herstel van de onafhankelijkheid, kwam
ook een nieuwe Waarborgwet met bijbehorende
tekens, die later in 1951 nog eens werd herzien.

Klanten

Wie waren destijds de klanten van de zilversme-
den?

Tot in de zeventiende eeuw eerst de kerken, de
vorsten en later ook de overheden en gilden. De
laatst bestelden o.a. ambtsketens, gildehoorns,
bokalen en schilden. Later ook schalen en kande-
laars en andere voorwerpen die bij feestelijke ge-
beurtenissen en bij plechtigheden werden ge-
bruikt. Deze pracht en praal moesten het aanzien

*Een aantal
Edamse zil-
versmeden
met hun
meestertekens
(gegevens
Jeanne van
Amers-
Doutwes)*

CORNELIS KRAMER 1836-1841	Edam/Monnickendam/Edam			1514	1632
GERRIT WIJNOOGST 1853-1854, 1860-1886	Emmen/Edam/Broek in Waterland/Edam/ A'dam/Broek in Waterland				
		3902	3903	2098	3917
		← 1853-1854 →		← 1860-1866 →	3918
PIETER ENSINCK & GERRIT WIJNOOGST 1850				2869	2870
DIRK VAN DER POLL 1834-1862				2486	2491
GERRIT ANTONIUS VAN DER POL 1863-1871				3700	

van gezagdragers en gilden versterken. Op deze voorwerpen werden gewoonlijk de wapens en symbolen van de overheden en gilden afgebeeld. Pas in de zeventiende eeuw begon de rijke burgerij van de Zeven Provinciën zilveren voorwerpen te bestellen. Deels uit geldbelegging, maar ook omdat het bijzonder chic werd gevonden rijkdom middels fraaie en uitermate kostbare voorwerpen ten toon te stellen. Het superieure vakmanschap van de Nederlandse zilversmeden stond in zeer hoog aanzien. Bovendien bleek de grote voorliefde voor zilver uit het feit dat in ons land betrekkelijk weinig stukken zijn verguld in verhouding tot andere landen.

Geboortelepel

De welgestelde burger liet in eerste instantie voornamelijk geboortelepels of lepels voor een of andere feestelijke gebeurtenis maken, zeer geliefde traditionele geschenken. Geboortelepels waren vooral in de drie noordelijke provincies populair. Niet alleen familieleden gaven een pasgeboren kind een lepel, ook ooms en tantes of grootouders met daarin de datum van de geboorte graveerde. Uit Groningen is bekend dat een predikant soms zijn eerste dopeling een zilveren lepel of vork cadeau gaf. Behalve lepels werden ook andere fraaie zilveren voorwerpen aangeschaft: drinkbekers en schalen, brandewijnkommen, scharen, kandelaars, beslag voor bijbels en andere kerkboeken etc.

Tafelzilver was eeuwenlang voorbehouden aan de groten der aarde. Later ging de rijke burgerij

ook over tot aanschaf van zilver bestek, dwz een vork en een lepel, die de eigenaren altijd bij zich droegen in een fraai bewerkt etui. Pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw had een welgestelde huishouding de beschikking over twaalf of meer messen en vorken, zodat de gasten hun eigen gerei konden thuislaten.

Janny Boelens-Boss

Bronnen voor dit artikel zijn:

Gouden en zilveren lepels van drs. E.M.CH.F. Klijn.

Zilver van Elka Schrijver, Nederlandse Goud en Zilvermerken.

Edams Zilver - G.A. van Borssum-Buisman.

Verhuisd? Geef adreswijziging door.

Leden van Oud Edam, die verhuisd zijn of van plan zijn dat te doen, wordt vriendelijk verzocht een adreswijziging te sturen. Daarmee wordt voorkomen dat zij geen verenigingsmededelingen of periodieken ontvangen. Opgave graag aan Jan Westerneng, Volendammerpad 15, 1135 VR, Edam, telefoon (0299) - 371625.

In Edam gevestigde meester goud- en zilversmeden.
vanaf 1579.

1579	Volckert Claes
1579	Hendrik van Hogeland
1595	Willem Jans
1609	Willem Aernts
1618	Thijs Jans
1619	Feyke Simons
1622	Homerus Wybrandy
1646	Jan Weyerts
1650	Heert Romkes
1652	Cornelis Heerts
1653	Gijsbert Frans
1667	Jacob Bracker
1667	Simon Dirckjan
1667	Ghijsbert Ens
1668-1683	Jan Piercys
1672	Jan Regter
1677	Claes Hasselt
1679	Gerrit Roos
1682	Theunis Wildenburgh
1683	Jan Groot
1683	Jan Reyntjes
1686	Claes Wit
1703	Cornelis Backer
1717	Jan Kaatjes

1727	Pieter Backer
1748	Lambert Heerman
1762	Thijs Horn
1788	Johannes M. Forlier
1790	Cornelis Anderlee
1803	Jan Wijhe
1821/1825	J. de Boer
1825/1826	Pieter Meijerink en Hedde Buijs
1826/1857	Hedde Buijs
1828/1853	Pieter Duinmeier, Edam-Alkmaar
1836/1841	Cornelis Cramer (Kramer) Edam-Monnickendam
1853/1884	Gerrit Wijnoogst, Emmen-Edam-Amsterdam
1871/1881	Herbertus, Franciscus van der Pol
1917/1925	Gebr. J.F. & J.L. Beukers
1951/1953	Klaas Compaan, Amsterdam-Edam-Purmerend
1969/1990	J.H. v.d. Naaten
1980/heden	Mei Ling Knibbe

Deze gegevens zijn door de heer P. Schilder te Volendam verzameld uit:

Citroen: "Dutch gold and silversmiths prior to 1812" en "Nederlandse verantwoordelijkheids-tekens sinds 1979".